

מגבלות על תחרות חופשית

הרב יוסף גטנו זצ"ל

- א. תיאור המקרה
- ב. מניעת תחרות בין תושבי העיר
- מחלוקת הראשונים בביאור הגמרא
 - ביאור שיטת האביאסף והחולקים עליו
 - מחלוקת האחרונים בעקבות האביאסף
- ג. מניעת תחרות מחוץ לעיר
- הקשר בין הזכות לסחור לתשלום המס המקומי
 - חזקת היישוב
 - היתר בגלל הוזלת מוצרים
- ד. סיבות נוספות
- איסור בגלל הפחתת מחירים
 - מניעת תחרות אינה איסור
- ה. סיכום

א. תיאור המקרה

באו לפנינו בעלי חנויות מכולת שבאזור בנימין (להלן, התובעים) ובפיהם טענה, שהמועצה האזורית, באמצעות מנהלת "שער בנימין" (להלן, הנתבעת), השכירה או מכרה מבנה לגוף שיווקי גדול אשר ידוע שבכוחו להזויל מחירים באופן משמעותי. אזור התעשייה "שער בנימין" יושב על אם הדרך, כך שחלק ניכר מתושבי היישובים שבהן פועלות חנויות המכולת זה שנים רבות, חייבים לעבור באותה דרך. כיוון שאותו גוף שיווקי מציע מחירים זולים בהרבה ממה שביכולת בעלי חנויות המכולת להציע, הרי שלטענתם, הכנסתם תיפגע בצורה קשה עד כדי סגירת העסק.

ב. מניעת תחרות בין תושבי העיר

בגמרא נידונה השאלה האם ומתי ניתן למנוע מאחר לפתוח עסק מתחרה: אמר רב הונא: האי בר מבואה דאוקי ריחיא ואתא בר מבואה חבריה וקמוקי גביה – דינא הוא דמעכב עילויה, דאמר ליה: 'קא פסקת ליה לחיותי'. לימא מסייע ליה: מרחיקים מצודת הדג מן הדג כמלא ריצת הדג... שאני דגים דיהבי סייארא.¹

* הרב יוסף גטנו זצ"ל, רב אזורי ואב"ד לממונות מטה בנימין. הרב התבקש לגנוי מרומים ביום הושענא רבה תשס"ט, ולא זכה לראות בפרסום הספר. המאמר מעובד מתוך פסק דין שניתן בחדש טבת, תשס"ו, הושמטו ממנו הדיונים בראיות העובדתיות שהביאו התובעים, ונוסף בסופו סיכום.

כלומר רב הונא פסק שאדם יכול למנוע מחברו להתחרות איתו (לדוגמא, בטחינה ברחיים). הגמרא ניסתה להביא ראיה לדברי רב הונא מההלכה המחייבת דייג לפרוס את מלכודת הדגים שלו במרחק מה ממלכודת שכבר נפרסה על ידי דייג אחר. הסברה הייתה שכשם שדייג צריך להיזהר שלא לפגוע בפרנסתו של דייג אחר, כך צריך בעל מלאכה להיזהר שלא לפגוע בעמית שלו למקצוע, הגמרא דחתה את הראיה.

1. מחלוקת הראשונים בביאור הגמרא

נחלקו ראשונים כיצד לפרש את הגמרא, רש"י הסביר כך את הראיה ודחייתה:

מרחיקין מצודת הדג מן הדג – צייד שנתן עיניו בדג עד שהכיר חורו מרחיקין שאר ציידין מצודתם משם. אלמא אף על גב דלא זכה ביה ולא מטא לידיה מרחיקין משם דאמר ליה: 'קא פסקת לחיותי'.

שאני דגים דיהבי סיירא – נותנין עין בהבטם להיות נוהגים לרוץ למקום שראו שם מזונות. הילכך, כיון שהכיר זה (=הדייג הראשון) חורו ונתן מזונות בתוך מלא ריצתו בטוח הוא שילכדנו והוה ליה כמאן דמטא לידיה ונמצא חבירו מזיקו. אבל הכא (=בהעמדת רחיים) מי שבא אצלי יבא ומי שבא אצלך יבא.²

מדברי רש"י מוכח שלמרות שהדג לא הגיע לידיו של הדייג שפרס את המלכודת ראשון, הרי הוא כמי שבא לידו, כיוון שהדייג בטוח שילכוד אותו. בניגוד לכך, לקוחות אינם שייכים לטוחן זה או אחר, ולכן אין איסור בפתיחת תחרות.

הרמב"ן חלק על רש"י והביא את פירוש ה"ערוך" לדחיית הגמרא, שמדובר במצב בו הדייג השני גרם לכך שדגים שכבר נלכדו במלכודת שהניח הדייג הראשון, יצאו ממנה:

ופעמים שנצודו ברשת ומתוך שהם רואין מזונות במקום אחר הם הולכין שם וזה גזל גמור הואיל וכבר נצודו.³

לדברי הערוך במצב כזה הדייג השני עובר על איסור גזל, כיוון שברגע שהדגים נכנסו למלכודת של הדייג הראשון הם נקנו לו. בניגוד לכך, בתחרות בין טוחנים ברחיים, הלקוחות אינם קנויים לטוחן הראשון, ולכן אין איסור על הטוחן השני להיכנס לשוק.

ר"י מיגאש הסביר באופן אחר את דחיית הגמרא:

ודחינן שאני דייגים דיהבי סייארא, כלומר משלחין שילוחין לראות אם יש מצודה אם לאו, וכשרואין מצודה הראשונה יודעין שיש שם מצודות הרבה ובורחין מאותו מקום כולו ואין נכנסין אליו כלל. נמצאת אותה מצודה מפסקת ליה לחיותיה **לגמרי** אבל... ברחים שאפשר שיהיו מקצת אנשים טוחנין בזו ומקצת טוחנין בזו, ולא מפסקת ליה לחיותיה כלל, יש לומר שאין מעכב עליו. ואף על גב דהוה **מפחית** ליה

1. בבא בתרא כא,ב.

2. רש"י שם.

3. רמב"ן בבא בתרא כא,ב, ד"ה שאני; וכן רשב"א שם, ד"ה שאני; וריטב"א שם, ד"ה שאני.

לחיותיה מצי אמר ליה את מטי לך מאי דפסקו לך מן שמיא ואנא מטי לי מאי דפסקו לי מן שמיא.⁴

כלומר, ר"י מיגאש הסביר שהצבת המלכודת השנייה גורמת לדגים לא להיכנס למלכודת הראשונה באופן מוחלט. לעומת זאת, הצבת רחיים נוספות גורמת אך ורק להפחתה בהיקף הלקוחות של בעל הרחיים הראשון, ודבר זה מותר.

מתוך הדברים למדנו, שלדעת רש"י כל דבר שקרוב לוודאי שהיה אדם זוכה בו הרי זה כמו שזכה בו. לעומת זאת, הרמב"ן סבר שדווקא אם כבר זכה – אסור לקחת ממנו. ושיטת ר"י מיגאש היא שאסור לגרום להפסקה מוחלטת של הגעת לקוחות, אבל מותר לגרום להפחתה בהיקף הלקוחות על ידי פתיחת עסק מתחרה.

בהמשך הגמרא הובאה דעתו של רב הונא בריה דרב יהושע:

אמר רב הונא בריה דרב יהושע: פשיטא לי, בר מתא (=בן העיר) אבר מתא אחריתי מצי מעכב, ואי שייך בכרגא דהכא – לא מצי מעכב.

בר מבואה (=תושב הרחוב) אבר מבואה דנפשיה – לא מצי מעכב.

בעי רב הונא בריה דרב יהושע: בר מבואה אבר מבואה אחריןא, מאי? תיקו.⁵

כלומר ניתן למנוע ממתחרה מחוץ לעיר לפתוח חנות חדשה בעיר, אלא אם כן הוא משלם מסים עם בני העיר. אולם לא ניתן למנוע מתושב הרחוב (=המבוי) לפתוח חנות נוספת ברחוב שבו הוא גר. ביחס לפתיחת חנות על ידי אדם מרחוב אחר נשארה הגמרא בספק. להלכה נפסק כדברי רב הונא בריה דרב יהושע.⁶

2. ביאור שיטת האביאסף והחולקים עליו

בספר אביאסף כתב כך:

מבוי הסתום משלושה צדדים, רק מצד אחד יכנסו לו, ודר ראובן אצל סופו הסתום ובא שמעון לדור כנגד הצד הפתוח, שאין העכו"ם יכול לילך אם לא ילך תחילה לפני פתח שמעון, נראה שיכול לעכב עליו כדרב הונא וכו'.⁷

כלומר ברחוב ללא מוצא אסור לפתוח חנות חדשה בפתח הרחוב, כיוון שברור שכל הקונים הנכנסים לרחוב יפנו לחנות החדשה ואף לא אחד יגיע אל החנות הוותיקה. נראה מדבריו שהוא פסק כרב הונא, וכיוון שרוב הפוסקים פסקו שאין הלכה כרב הונא, הרי שיש לדחות גם את דברי האביאסף. כך כתב בספר בית יוסף,⁸ וברוח זו השמיט הלכה זו מספרו שולחן ערוך.

4. ר"י מיגאש, שם, ד"ה מרחיקין.

5. בבא בתרא כא,ב.

6. שולחן ערוך חו"מ קנו, ה.

7. הובא במרדכי בבא בתרא, תקטז.

8. בית יוסף, חו"מ קנו.

אבל הרמ"א סבר שדברי האביאסף נאמרו גם על פי שיטת רב הונא בריה דרב יהושע,⁹ וזאת משום שיש –

לחלק בדבר דברי היזקא כגון הכא גבי מבוי שבודאי יזיק לו, כולי עלמא מודו דהלכתא כרב הונא.¹⁰

כלומר כיוון שבמקרה שהביא האביאסף מדובר במניעה מוחלטת של פרנסת בעל החנות הראשון, גם רב הונא בריה דרב יהושע מודה שהדבר אסור.¹¹ דברים אלה עולים בקנה אחד עם שיטת ר"י מיגאש שהובאה לעיל, אולם הרמ"א עצמו לא הביא דין זה בהגותו לשולחן ערוך.

ניתן להציע כמה הסברים¹² לשיטת הבית יוסף בשולחן ערוך שאין איסור אפילו ב"פסקיה לחיותיה לגמרי":

הסבר אחד – רב הונא בריה דרב יהושע התיר תחרות משום שכל אחד עושה בתוך שלו. אולם לדעת הרמ"א נימוק זה נכון רק לגבי רחוב מפולש, אבל אם אדם פותח חנות בפתח רחוב ללא מוצא, כך שכל מי שנכנס לרחוב צריך לעבור על פתחו – אין זה נקרא עושה בתוך שלו, אלא כעושה בתוך של חברו. לעומת זאת הבית יוסף סובר שגם במקרה כזה, הוא נחשב כעושה בתוך שלו ולכן הדבר מותר. על פי הסבר זה, יתכן שאם "פסקיה לחיותיה לגמרי" גם השולחן ערוך יודה שיש בכך איסור כפי שכתב הר"י מיגאש.

הסבר שני – לדעת רב הונא, לבעל המלאכה הראשון יש זכות קדימה להוציא פרנסתו ממקום זה, ולכן הוא יכול למנוע מאחר להתחרות בו. לעומת זאת, לדעת רב הונא בריה דרב יהושע והבית יוסף אין זכות כזו כלל, וכל הרוצה יכול להתחרות.

הסבר שלישי – הר"י מיגאש¹³ כתב שהסיבה לאסור תחרות היא שבכך נגרם נזק למוכרים הראשונים. על פי הסבר זה, לרב הונא העמדת רחיים ליד רחיים של חברו הנה בגדר נזק. אולם לרב הונא בריה דרב יהושע אינו נחשב מזיק משום שאינו עושה כל מעשה בידי, אפילו בפסק לחיותיה.

9. דרכי משה חו"מ קנו, ד.

10. שו"ת הרמ"א, י.

11. על ביאור זה שכאשר פתיחת התחרות גורמת לסגירה של החנות הראשונה אין מחלוקת בין האמוראים קשה, שהרי האביאסף כתב שהדבר אסור כרב הונא, משמע שרב הונא בריה דרב יהושע חולק על כך! בספר בית אפרים (סימן כו) תירץ שבכך מודה רב הונא בריה דרב יהושע לרב הונא. תירוצו אינו תואם את שיטת ר"י מיגאש, שפירש ששאלת תחרות הגורמת ליציאה מהענף עלתה בקושיה על דברי רב הונא מ"מצודת הדג", ומסקנת הגמרא הייתה שרב הונא לא עסק במקרה כזה, אלא רק במקרה שתחרות תגרום לירידה בהכנסות. לאור זאת, לא ניתן לומר שב"פסקיה לחיותיה לגמרי" כולם מודים לרב הונא, שכלל לא עסק בכך. בעקבות זאת, כתב בספר בית אפרים שהמילים כ"דרב הונא" המופיעות במרדכי הן טעות סופר, וראיה לכך שבספר האגודה הן אינן מופיעות.

12. עיין בפד"ר (ג, עמ' שמ, והלאה) שדנו בכך והביאו כמה הסברים, בדומה למובא כאן.

13. ר"י מיגאש בשיטה מקובצת בבא בתרא כא, ב, ד"ה לימא.

הסבר רביעי – הגרא"ל צינץ¹⁴ כתב שבעל החנות השני יכול לומר לראשון שגם הוא צריך לפרנסה¹⁵ ו"מאי חזית דדמא דידך סומק טפיי". אולם, לדעת הרמ"א מסיבה זו הוא אינו יכול לדחות את בעל החנות הראשון לגמרי ודי שיהיה שווה לו. אולם הבית יוסף סבר שאין שום עדיפות לאדם אחד על פני חברו גם אם הראשון קדם, ולכן אפילו אם השני יקפח לחלוטין את פרנסת הראשון – הדבר מותר.

ניתן למצוא נפקות מעניינת בין ההסברים השונים ביחס לדברי הרב משה פיינשטיין בשו"ת אגרות משה¹⁶, שכתב שאפילו למעט בפרנסתו של אדם – אסור. הוא הביא ראייה מדברי רש"י, שביאר את דברי הגמרא "אדם קורא לחברו רשע – יורד עמו לחייו"¹⁷, שפירש:

יורד עמו לחייו – רגיל להתקוטט עמו כאילו הכהו, וכאילו בא להורגו.
ואני שמעתי: רשאי לירד לתוך אומנותו של חברו, ולמעט מזונותיו של חברו, וקשה בעיני שיתירו חכמים לישראל להינקם ולגמול רעה...¹⁸

הרב משה פיינשטיין למד מהפירוש השני שהביא רש"י, שאפילו למעט בפרנסתו של אדם אסור, אלא אם כן אותו אדם קרא לו רשע.

אמנם נראה שיש לדחות את דבריו הן בגלל שרש"י עצמו פקפק בפירוש זה, והעדיף את הפירוש הראשון. אולם נראה שדברי הרב פיינשטיין תלויים בסברות שהובאו לעיל: אם הסיבה לאסור תחרות היא בגלל שהמתחרה מזיק לחברו הרי שאין כל הבדל אם מזיקו הרבה או מעט, כדעת הרב פיינשטיין. אולם, לפי הטעמים האחרים שהתבארו לעיל, הרי שדווקא כש"פסקיה לחיותיה" יש איסור.

3. מחלוקת האחרונים בעקבות האביאסף

האחרונים נחלקו בשאלה האם לפסוק כדעת האביאסף. היו שפסקו כמותו¹⁹ בכל מקרה של מניעה מוחלטת של פרנסת הסוחרים הראשונים. החתם סופר אמנם קבל את שיטת האביאסף, אולם, הוא סייג אותה –

וזה שייך ברחיים שמשמיע קול וכל עובר עליו יודע ושומע ביום ובלילה שיש כאן רחיים, ומי פתי ילך אל השני כיון שהראשון קודם לו נמצא פוסק לחיותיה לגמרי.

14. הומצא על ידי התובעים מתוך ספר זכרון.

15. על פי דברי הגרא"ל צינץ טענו התובעים שכיוון שלנתבעת אין קשיי פרנסה אל לה לאפשר פגיעה בבעלי החנויות, כיוון שכל ההיתר לתחרות הוא זכותו של המתחרה החדש להתפרנס. אולם, מלבד זאת שיש חולקים על המהרא"ל צינץ, הרי שלפי דברי התובעים לעולם לא יתאפשר למאן דהו לפתוח יותר מחנות אחת, שהרי כבר יש לו פרנסה ממנה. זאת ועוד, נראה שהפוסקים חלקו על סברה זו, והתירו לפגוע בפרנסת האחר, גם כשפוגע אין קשיי פרנסה. על כן נראה שדברי המרא"ל צינץ נאמרו אך ורק לפלפול, כפי שהוא כתב בעצמו בראשית דבריו.

16. שו"ת אגרות משה חו"מ א, לה.

17. בבא מציעא עא, א.

18. רש"י שם, ד"ה יורד.

19. שו"ת שארית יוסף, יז; שו"ת משאת בנימין, כז, ד"ה הדין הרביעי; שו"ת שואל ומושיב, קמא, א, כ, בנוגע למקום שיש בו מספר קצוב של חנויות; שו"ת חתם סופר חו"מ, טא; שו"ת ישכיל עבדי ו, חו"מ, ז, ד.

וכעין אביאסף מיירי בחנות פתוחה וחנווני יושב ופירות לפניו וכל עובר במבוי פוגע בראשון תחלה ופוסק לחיותיה לגמרי אבל שארי אומנות כגון חייט ובורסקי לא שייך דין זה בשום אופן...²⁰

כלומר, רק חנות הכוללת פרסום כזה או אחר אסורה, אבל בעל מלאכה ללא פרסום יכול לפתוח חנות גם בפתח רחוב ללא מוצא, כיוון שעדיין יהיו מי שיכנסו לחנויות שבעומק הרחוב.

בספר בית אפרים²¹ הביא בתחילה את שיטת האביאסף, אולם אחר כך טען שהאחרונים חולקים על כך, ולכן יכול לטעון קים לי²² כמותם ולהיפטר. עוד הוסיף וכתב שם, שמקור דברי האביאסף בראב"ן, אולם הראב"ן עצמו לא הביא את הדברים באופן חותך אלא כשאלה ששאל את הגאונים, והם השיבו לו שלא ניתן למנוע תחרות גם כשגורם לראשון לעזוב את השוק! בספר בית אפרים סיכם שמטרתו הייתה ליישב את דברי הרמ"א אף שלדעתו האמת אינה כך ואף הרמ"א לא סבר כך.

בשו"ת דברי חיים²³ כתב שדברי הרמ"א הושמטו מהגהותיו לשולחן ערוך משום שסבר שדינו של האביאסף חל רק במקום שדנים בו דין מערופיא²⁴ ומכיוון שאפילו בזמן הרמ"א לא נהג דין מערופיא, מותר היה למשוך קונים בכל דרך. יתירה מזו, לדבריו, גם האחרונים שפסקו כדעת האביאסף יודו שבמקרה שהתחרות אינה מאלצת את המוכרים הראשונים לסגור את העסק, אין בכך איסור, ובכל מקרה יש כאן ספק האם לפסוק כדעת האביאסף, ולכן יש להקל ולהתיר תחרות.

בשו"ת נטע שעשועים²⁵ כתב שכוונת האביאסף היא שתחרות אסורה כאשר המתחרה פועל להשגת יתרון על פני המוכרים המקומיים, כיון שהם ייפגעו בוודאות... לדעתו, במקרה כזה אין חולק על האביאסף. עוד כתב²⁶ שאמנם הרמב"ן²⁷ כתב שפגיעה ברווחי בעלי החנויות הראשונים אינה בגדר נזק ולכן פטור בדיני אדם. אולם, גם הרמב"ן מודה שאם בעלי החנויות הראשונים ממש מפסידים ולא רק לא-מרוויחים – בעל החנות החדשה חייב גם בדיני אדם. בשו"ת דברי חיים²⁸ חלק על כך וכתב שאין זה מזיק ממש, חוץ מלשיטת רב הונא, שאין הלכה כמותו.

20. שו"ת חתם סופר חו"מ, עט; וראה עוד שם, קיח.

21. בית אפרים, כו.

22. אף שאנו בבית הדין סוברים שלא ניתן לטעון קים לי כנגד בעלי השולחן ערוך, וכפי שכתבנו כמה פעמים.

23. שו"ת דברי חיים א, חו"מ, כ.

24. מערופיא פירושו לקוחות קבועים. והכוונה לדין שאסר "לגנוב" לקוחות ממוכר או בעל מלאכה. בשו"ת דברי חיים כתב שדין זה תלוי במנהג, וכעת אין מנהג כזה.

25. שו"ת נטע שעשועים, לו.

26. שו"ת נטע שעשועים, לח.

27. לא ברור מה מקורו.

28. שו"ת דברי חיים א, חו"מ, יט.

והאמת תורה דרכה שגם לדעת הסוברים כדעת האביאסף היינו דווקא ברחוב ללא מוצא. לכן נראה שבמקרה הנידון לפנינו שבו החנות החדשה נפתחת על אם הדרך לירושלים, אולם, יש אחרים אשר מקור פרנסתם במקום אחר, ואינם עוברים בהכרח בדרך זאת – אין מקום לדינו של האביאסף. יתירה מזו, החנות החדשה אינה ממש על אם הדרך, אלא יש לסטות מהדרך מעט כדי להגיע אליה. זאת, בניגוד למה שמשמע באביאסף שאסר במקרה שאי אפשר לעבור מבלי לפגוע ישירות בחנות שבפתח הרחוב.

ג. מניעת תחרות מחוץ לעיר

עד כה, נדונה השאלה האם מותר לאדם מתוך העיר להתחרות בחברו, אולם כאן המקרה הוא שבעל החנות החדשה אינו גר באזור זה. האם במקרה כזה ניתן למנוע ממנו להתחרות בבעלי החנויות המקומיים?

1. הקשר בין הזכות לסחור לתשלום המס המקומי

כפי שהובא לעיל, לדעת רב הונא בריה דרב יהושע ניתן למנוע מאדם הבא מחוץ לעיר להתחרות בתושבי העיר, אלא אם כן הוא משלם מס כאנשי העיר. לכאורה, היה ניתן להבין שרק מי שחייב במס יכול לסחור, אולם, מתשובת הרשב"א שעסקה ביכולת לחייב סוחרים מחוץ לעיר במסי העיר משמע בדיוק להיפך:

...מממלכה אל מלכות אחר אין למלך רשות לחלק ולשעבד. אלא שיכול לגזור שלא יחזור ולא יתעסק שום אדם בארצו אלא אם כן יתן כך וכך. וכענין המכסים ושאר החוקים שיש למלך על הסוחרים הנכרים בסחורותם שהם סוחרים בארצו...²⁹

הרשב"א ביאר שכל אדם מחוץ לעיר יכול לסחור בעיר, אלא שכתוצאה מכך הוא יתחייב במסים שהטיל השלטון המקומי. אכן, אם הוא יסרב לפרוע את המס המוטל עליו יוכלו בני העיר למנוע ממנו לסחור מצד דינא דמלכותא. גם בשו"ת מהרשד"ם, אחר שהביא דברי הרשב"א הוסיף וכתב:

הרי לך בפירוש שלא אמרו כך אלא לפי שכך דעת המלך שלא יסחרו בארצו ובממשלתו אלא הפורעים לו ולא אותם שאינם פורעים לו.³⁰

העולה מכאן שהכל כפי דעת המלך או השלטון ומנהגיו, ואין חיוב המס סיבה להתיר או לאסור פתיחת חנות, אלא תוצאה שלה.

אמנם ראיתי בדברי מהרא"ל צינץ³¹ שביאר דעת הרמב"ם, שההיתר לפתוח חנות הוא רק למי שכבר נותן מס, אבל אם מלכתחילה לא נתן – יכולים בני העיר למנוע ממנו לפתוח. אולם דבריו אינם מוכרחים, ועוד קשה לשיטתו מדוע לא הזכיר הרשב"א בתשובתו שזו

29. שו"ת הרשב"א א, תרסד.

30. שו"ת מהרשד"ם חו"מ, תמא.

31. הומצא ע"י התובעים מתוך ספר זכרון.

היא דעת הרמב"ם, והלא כך דרכו של הרשב"א לציין את דעת הרמב"ם, בפרט כשהוא חולק עליו. אלא שככל הנראה הרשב"א לא הבין כך את הרמב"ם.

בשו"ת דברי חיים³² הגביל עוד דין זה, וכתב שהיכולת לעכב היתה דווקא בימיהם בגלל שהרחוב היה שייך לתושבים שגרו בו, מה שאינו נכון בימינו, שהשטח אינו שייך לתושבים. בכל אופן המנהג כיום הוא שמי שמשתכר משלם מס הכנסה למדינה כפי הכנסותיו, ובעניין זה אין לתובעים כל טענה, כי זה הוא החוק. גם כלפי המועצה האזורית המס אינו מחושב על פי כל גולגולת, כי אם ארנונה המחושבת על פי השטח של העסק. לכן כל זמן שבעל העסק החדש עתיד לשלם כפי שמשלמים האחרים עבור עסק ומסחר, אין לתובעים כל טענה כנגדו.

יתירה מזו, מסתבר לומר שאם יראו לנכון, השלטון או הרשות המקומית, לפטור את בעל החנות מן המס מסיבה כל שהיא, הרי שהרשות בידם ואין לבני העיר כל טענה בזה. ראייה לכך מצאנו בשו"ת שואל ומשיב³³ שכתב שאף שהאחד משלם מס למלך, ואילו מהשני מעלימים השלטונות את עיניהם – אסור לדווח על השני לשלטונות, כיוון שמזלו גרם לו שיתעלמו ממנו.

אמנם יש לפקפק בעצם הטענה שכל המועצה היא יחידה אחת. ולכן יש למנוע מאחרים לסחור בשטחי המועצה כטענת התובעים. ראשית, משום שבשו"ת דברי חיים³⁴ כתב שדווקא באותו רחוב (מבוי) יכולים התושבים למנוע פתיחת חנות, אבל בשאר העיר אינם יכולים לעכב. ובדומה לכך, נראה היה שיש מקום לדון בפתיחת חנות נוספת באותו יישוב, אבל לא מחוץ ליישוב.

שנית, לא שמענו שבעל חנות מכולת כלשהו מחה כנגד פתיחת חנות ביישוב אחר, ומה הטעם כעת למחות כנגד פתיחת חנות מחוץ ליישוב. אלא ודאי שכפי ההיגיון והשכל הישר כל יישוב הוא יחידה בפני עצמו. זאת ועוד, גם בנוגע לניסיון למנוע פתיחת חנות נוספת באותו יישוב יש לפקפק, כיוון שכבר שמענו שביישובים גדולים, יחסית, התושבים הגדירו את עצמם כעיר גדולה. ונפתחו שם שתי חנויות מכולת.

2. חזקת היישוב

בשו"ת שואל ומשיב כתב שהאיסור על אדם מחוץ לעיר להתחרות בבני העיר נובע מחזקת היישוב של התושבים המקוריים:

ולפי עניות דעתי יש לומר דבאמת כל שאין חזקת יישוב לא שייך משום "פסיק חיותא" דכל אחד יזכה במה שהוא שלו. אבל בבר מתא אחר דאין להם חזקת יישוב (=בעיר הזאת) שוב שייך גם כן "פסיק חיותא". דזה יש לו חזקת חיות ופרנסתו באותה העיר ודו"ק.³⁵

32. שו"ת דברי חיים ב, חו"מ, לט.

33. שו"ת שואל ומשיב, קמא, א, כ.

34. שו"ת דברי חיים ב, חו"מ, לט.

35. שו"ת שואל ומשיב קמא, א, כ.

אולם נראה שחזקת היישוב אינה שייכת בכל שטח המועצה האזורית, ודי שתתקיים אך ורק בכל ישוב. ראייה לדבר, שהרי לא שמענו שהייתה התנגדות לפתיחת חנות בישוב אחר, שמא ימכור בזול יותר וייגררו אחריו הקונים אף מיישובו. מזה גם שלעתים המרחק בין היישובים קצר יותר מהמרחק לחנות שבגינה הוגשה התביעה. יתירה מזו, אני תודה אם יש בכלל בלעדיות וחזקת יישוב ודין קדימה ביישובים עצמם.

3. היתר בגלל הוזלת מוצרים

גם אם נקבל עקרונית את דעות הפוסקים האוסרים פתיחת תחרות על ידי אדם הבא מחוץ לעיר, עדיין יש מקום להתיר זאת מצד טובת התושבים והלקוחות אשר ייהנו ממחירים זולים יותר ממה שמשלמים ביישובים. וכך כתב הר"י מיגאש:

בר מתא אבר מתא אחריתי מצי מעכב... אבל היכא דאיכא ארווחי תרעי לא מצי מעכב ולא כל כמיניה דמתקין לנפשיה ומפסיד לכל בני מאתיה, וכן הדעת נוטה.³⁶

כלומר רב הונא בריה דרב יהושע פסק שניתן למנוע ממי שאינו גר בעיר לפתוח חנות בעיר. אולם אם המתחרה מחוץ לעיר מוזיל את המחירים, לא ניתן למנוע ממנו לפתוח חנות, כיוון שלא ייתכן להגן על המוכרים שבעיר, ובה בעת למנוע מהקונים לקנות בזול. אמנם הרמב"ן חלק עליו, וכתב:

כיון דהאי אית ליה פסידא לאו כל כמיניה דליתי בר מתא אחריתי וליתקין להו ללוקחים ויפסיד למוכרים. אבל בני המדינה רשאיין להתנות שימכור בכך וכך, ואם לאו שיושיבו שם אחר ובלבד בשער בינוני שיפה לשניהם.³⁷

כלומר יש למנוע תחרות ממי שבא חוץ לעיר, ויש לסכם עם המוכרים המקומיים על מחיר בינוני שטוב להם ולקונים. הרמ"א³⁸ פסק כדעת הר"י מיגאש, ועיין שם בפרטים נוספים. אמנם התובעים טענו שיש להתייחס גם לנזק שייגרם ליישובים מהפגיעה בחנויות המכולת בכל יישוב ויישוב. אולם, כיון שבית הדין הזה יושב בתוך עמו, הוא נתן את דעתו גם לכך, והציע לבעלי החנויות לצרף את היישובים לתביעה. אלא שדבר לא נעשה בעניין, עד לכתיבת שורות אלו, ולכן נראה שאין לחשוש שמא נגרם נזק כזה.

ד. סיבות נוספות

1. איסור בגלל הפחתת מחירים

התובעים טענו שבמקרה זה יש מקום לאסור בגלל שצפוי שבחנות החדשה המחירים יהיו זולים מהמחירים בחנויות הקיימות ביישובים. אולם במשנה ובגמרא לא משמע כך: רבי יהודה אומר: ...ולא יפחות את השער, והכמים אומרים: זכור לטוב.

36. ר"י מיגאש, בבא בתרא כא, ב, ד"ה בר.

37. רמב"ן בבא בתרא כא, א, ד"ה והרב.

38. רמ"א ח"מ קנו, ז.

...מאי טעמא דרבנן? משום דקא מרווח לתרעא.³⁹

כלומר, לדעת חכמים יש לשבח את מי שמוזיל את המחירים כיון ש"ו)אוצרי פירות יראו שהוזלו וימכרו בזול"⁴⁰, וכך נפסק בשולחן ערוך.⁴¹ התובעים הביאו ראיה לדבריהם מתשובת בעל פנים מאירות שעסקה בבעל בית-מרזח שהוזיל את המחירים באופן משמעותי:

אלא על כורחך דלא משגחינן בטובת הלקוחות כיון דאיכא פסידא למוכרים וכבר יצא השער והוא חוק המדינה להתנות על השערים, והוי כדינא דמלכותא. ולכך הוצרכו ליתן טעם שעל ידי זה ישתנה השער, וזה דווקא במכירת פירות ותבואה כשיראו אוצרי פירות שהוזלו יביאו כל פירותיהם למכור לשוק וישתנה השער. אבל במכירת השכר, מכל מקום על ידי זה לא ימכרו בזול התבואה.⁴²

אלא שהקורא בעיון את תוכן התשובה יראה שיש שתי סיבות מדוע אסור היה להוזיל את המחירים, ושתייהן אינן שייכות לענייננו: האחת, כיוון שהוזלת השכר אינה גוררת את הוזלת המוצרים החיוניים (הפירות), וכן כתב בשו"ת מהריא"ז ענזיל.⁴³ השנייה, בגלל שמחיר השכר נקבע על ידי המלכות ונימוסיה, ולכן לא שייך לומר בזה "זכור לטוב". בניגוד לכך, במקרה הנידון לפנינו מדובר במוצרים חיוניים וגם לא מדובר על הפחתת מחיר המנוגדת לחוק.

טענת התובעים שמוכח מתשובה זו שהוזלת מחירים מותרת רק בשיש אפשרות כלכלית למתחרים להוזיל את המחירים, אין לה בסיס בתשובה. יתירה מזו, התשובה הנ"ל התייחסה רק לשאלת הוזלת המחירים, ולא למניעת המתחרה מלפתוח את העסק שלו, כפי שביקשו התובעים.

מלבד זאת, הרי שבפירוש חכמת שלמה⁴⁴ לשולחן ערוך יצא חוצץ נגד דברי הפנים מאירות, מכמה סיבות: ראשית, גם לדברי הפנים מאירות האיסור הוא רק בשני כפרים סמוכים, דהיינו בתוך תחום שבת אחד, שאפשר ללכת מזה אל השני. אבל בכפרים רחוקים גם לשיטתו אין איסור. על פי הסבר זה, אין בכלל ראיה מדברי הפנים מאירות, שהרי החנות החדשה אינה בתחום שבת של אף יישוב.

שנית, בשו"ת גור אריה יהודה⁴⁵ חלק עליו לחלוטין. שלישית, אין מקום לחלק בין מוצרים חיוניים (תבואה ופירות) לבין מותרות (יי"ש), שהרי הרמב"ם,⁴⁶ הטור והשולחן ערוך⁴⁷ כתבו סתם שמותר למכור בזול, ולא חילקו בין תבואה לדבר אחר.

39. בבא מציעא ס, א.

40. רש"י בבא מציעא ס, ב, ד"ה משום.

41. שולחן ערוך חו"מ רכח, יח.

42. שו"ת פנים מאירות א, עח.

43. שו"ת מהריא"ז ענזיל, סט.

44. חכמת שלמה חו"מ רכח, יח.

45. שו"ת גור אריה יהודה חו"מ, כב.

46. רמב"ם מכירה יח, ד.

ישנן סיבות נוספות לדחות את דברי הפנים מאירות, זאת כיוון שמדבריו נראה שהטעם שניתן למנוע הוזלת מוצרים הוא משום שמזיק לחברו ("פסידא למוכרים"). אולם לעיל ביארנו שדעת השולחן ערוך והסבורים כמוהו היא שהאיסור אינו בגלל נזק, אלא בגלל זכות הקדימה שיש לבעל החנות הקיימת. אם כן, רוב הפוסקים חלוקים על דבריו.

ראיה נוספת כנגד הפנים מאירות ישנה בשיטה מקובצת, שכתב –

דרכי יהודה מודה דמצי לירד לאומנתו אף על גב דאסור לחנווני לחלק קליות ואגוזים. ריצב"א ז"ל.⁴⁸

כלומר גם לרבי יהודה שאסר הפחתת מחירים, מותר לאחד לרדת לאומנות חברו. קל וחומר, שעל פי חכמים, שכמותם נפסק להלכה, שמותר לרדת לאומנותו של חברו.

אמנם בשו"ת שואל ומשיב כתב שאפשר למנוע מבעל חנות למכור בזול אם הוא מעלים מס – "לעניות דעתי נראה דזה יכול לעכב אם מוזיל המקח על ידי זה שלא צריך לשלם (=מסים)".⁴⁹ אולם, ודאי אין זה שייך לנידון שלפנינו כלל, שהרי בעל החנות החדשה רכש או שכר את החנות בכסף מלא. מלבד זאת, הרי ידוע שהוזלת המחירים היא תוצאה של העובדה שבעל החנות קונה סחורה בכמויות גדולות.

זאת ועוד, בערך ש"י⁵⁰ כתב שהאיסור הוא רק במקרה שהוזלת המחירים נעשית במטרה להזיק. מה שאין כן במציאות שלפנינו, שהוזלת המחירים אינה נובעת מרצון להזיק. אלא כך דרכו ויכולתו המסחרית של בעל החנות החדשה.

2. מניעת תחרות אינה איסור

מלבד כל המחלוקות שהובאו עד כה, הרי שיש אחרונים שסברו שאין איסור לרדת לאומנות חברו, אלא זו רק הנהגה ראויה. מקור דבריהם בגמרא שמביאה 11 הנהגות מוסריות שדוד המלך קבע ובכלל זה –

"לא עשה לרעהו רעה" – שלא ירד לאומנות חברו.⁵¹

בשו"ת חוות יאיר הסיק מכאן שלא מדובר באיסור:

"לא עשה לרעהו רעה" – שלא ירד לאומנתו של חברו, מכלל דשרי, רק הצנועים

והפרושים פורשים מזה.⁵²

כך כתב גם בשו"ת נטע שעשועים⁵³ שאינו אלא ממידת חסידות.

47. שולחן ערוך חו"מ רכח, יח.

48. שיטה מקובצת בבא בתרא כא,ב, ד"ה תנאי.

49. שו"ת שואל ומשיב קמא, א, כ.

50. ערך ש"י חו"מ, קנו.

51. מכות כד,א; וכן בסנהדרין פא,א.

52. שו"ת חוות יאיר סימן מב.

53. שו"ת נטע שעשועים, לה.

ה. סיכום

בפני בית הדין לממונות מטה בנימין הוגשה תביעה של בעלי חנויות מכולת כנגד המועצה האזורית שאפשרה פתיחת חנות גדולה באזור תעשייה הנמצא בצד הדרך מירושלים. טענת התובעים הייתה שפתיחת החנות תפגע בפרנסתם.

בית הדין דחה את התביעה, תוך שהוא דן בהיבטים שונים של סוגיית התחרות החופשית, המכונה בלשון חז"ל "יורד לאומנות חברו".

שיטת האביאספ – האביאספ אסר פתיחת חנות חדשה בפתח רחוב ללא מוצא, כיון שהדבר יגרום לסגירת החנויות שבעומק ברחוב. הבית יוסף קבע כי אין הלכה כדעת האביאספ, הרמ"א הביא את דבריו בדרכי משה, אולם לא פסק כמותו בהגהות לשולחן ערוך. האחרונים נחלקו בשאלת הפרשנות והפסיקה במקרה כזה, כאשר חלקם קבלו את שיטת האביאספ במלואה, חלקם קבלו אותה תחת הגבלות מסוימות וחלקם קבעו כי אין הלכה כדעת האביאספ. בית הדין סיים בכך שבמקרה הנידון לא מדובר על כך שהחנויות הקיימות תיסגרנה ולכן אין למנוע את פתיחת החנות, גם על פי שיטת האביאספ.

תחרות של אדם מחוץ לעיר – בגמרא נפסק שניתן למנוע מאדם שאינו גר בעיר לפתוח חנות בעיר שתתחרה בחנויות המקומיות, אולם אם אותו אדם חייב במסי העיר הדבר מותר. נחלקו האחרונים האם רק לאדם שכבר חייב במסי העיר מותר לפתוח חנות, או שאף למי שעתיד לשלם כאן מס מותר לפתוח חנות. יתירה מזו, היו שכתבו שכיום אין כלל איסור על תחרות לאדם מחוץ לעיר. בית הדין הוסיף וכתב שכיוון שהנוהג כיום הוא שכל אדם פותח חנות היכן שירצה ומשלם מסים בהתאם – לא ניתן למנוע תחרות גם בטענה זו. יתירה מזו, כיוון שהחנות החדשה אמורה למכור במחירים זולים מאלה של התובעים, הרי שהדבר מתיר תחרות גם מחוץ לעיר, כיוון שתחרות כזו תיטיב עם התושבים.

איסור להפחית מחירים – התובעים טענו כי יש איסור להפחית מחירים, כיוון שהדבר גורם נזק למוכרים האחרים. בית הדין דחה את טענתם וקבע שאיסור זה קיים לחלק מהפוסקים, והם החילו אותו רק על מוצרי מותרות או במקרה שהמחיר הזול מבוסס על העלמת מסים, או במקרה שמדובר במחירים שנקבעו על פי החוק, כך שאין אפשרות חוקית לתחרות חופשית, ועוד.

בית הדין חתם את פסק הדין כך: לסיכום הדברים – רבו הספיקות בדין זה, ולכל עבר שנפנה נמצא המחלוקת פרוסה. אין טענה אחת של התובעים שאינה שנויה במחלוקת, ומספיקא דדינא אין מוציאים ממון. יתירה מזו לאחר כל אריכות הברור ההלכתי הזה נראה שגם התובעים יודו שעל כל פנים בדיעבד לאחר שניתן האישור לעסק כמקרה הנידון לפנינו, אין מקום לתביעותיהם. על כן אחזור על קביעתי, שיש לדחות התביעה. ונראה לעניות דעתי שיש לחייב את התובעים בהוצאות כפי שיקבע בית הדין.